

GECSÉNYÉ TAR IMOLA

A temetők mint a műemlékvédelem sajátos tárgyai

A TEMETŐK TERÜLETI VÉDELME

Cemeteries as Specific Objects of the Protection of Historic Monuments

TERRITORIAL PROTECTION OF CEMETERIES

LEKTOR: FATSAR KRISTÓF

1. kép: A budapesti Kerepesi temető védett sírjai (szerző felvétele)

HAZAI temetőkeretek megóvása, védetté nyilvánítása a 20. század második felében – a temetkezési szokások átalakulásával – vált sürgető feladattá. Az új sírkertek helyi hagyományoktól elütő, uniformizált kialakítása nem kedvezett a korábbi temetkezési formák fennmaradásának. Ennek következtében a mai temetők többsége az utóbbi évtizedek stílusában készült, de országsszerte találhatunk a korábbi idők nyomait őrző, fokozott védelemre érdemes sírkerteket is.

A temetők több elv – természetvédelem, műemlékvédelem, kegyeleti védelem – szerint is védhetőek. A különböző módon védetté nyilvánított sírkertek száma mégis igen csekély. Pontosabban a sírkertek ritkán kapnak egész területükre kiterjedő, minden részletet megőrző területi védelmet, jóval több esetben kerül védelem alá a temető valamely eleme (sírkövek, temetőkápolna, fasor stb.). A területi védelem az egyes elemek védelmén túl a teljes szerkezetet, adott esetben a kertépítészeti kompozíciót és a korabeli temetkezési szokások látható nyomait is megőrzi, illetve megőrizné.

A védelem különböző formái közül kizárólag a műemlékvédelem foglalkozik részletesen a hazai sírkertek területi megőrzésével. Országos szintű természetvédelmi oltalom alatt nem áll temető. Természeti értékeik miatt ugyan sírkertek is részesülnek helyi védelemben, de általában csak egy-egy elemük. Építészeti értékeik miatt is kaphatnak helyi védelmet, de ezeknek a temetőknek is csak kisebb hányada áll területi védelem alatt. A kegyeleti védelem eleve egyes neves személyek sírjára vonatkozik, tehát általában csak egy-egy síremlék védelmét biztosítja.

A temetők védetté nyilvánítása már a 20. század közepén megindult, de csak egy-egy síremlék vagy más temető-elem egyedi védelmére került sor, holott ekkor már a területi védelem szükségessége is megfogalmazódott, ahogy ezt az 1972-ben megjelent *Temetőkert* c. könyvben is olvashatjuk: „A történelmi és művészi értékű temetőkben csak [az Országos Műemlékvédelmi Hivatal] hozzájárulásával lehet változtatni, sírköveket bontani és eladni, újabb temetést végezni. A védelem kiterjedhet az egész temetőre, egyes temetőrészekre vagy csak egyes síremlékekre. Ha az

egész temető mint művészi együttes jelent értéket, akkor a későbbi nemzedék számára meg kell óvni az összes síremléket, a növényzetet, a temető kerítését, bejáratát, a régi épületeket.”¹ Marjai Márton, aki számos hazai temetőben végzett felméréseket, a Műemlékvédelem folyóirat egyik 1982-ben megjelent számában szintén a területi védelem szükségességére hívta fel a szakma figyelmét.² Mindezek ellenére még napjainkban is alig néhány hazai temetőkert területe védett.

TÖRVÉNYI HÁTTER

A temetőkkel, temetkezéssel kapcsolatos fogalmakat, jogokat és kötelezettségeket, a temetők létesítését, fenntartását, üzemeltetését és bezárását, illetve a temetkezést érintő kérdéseket részletesen taglalja és szabályozza az 1999. évi, temetőkről és a temetkezésről szóló törvény.³ A műemlékileg védett temetőkről kimondja, hogy esetükben a temetőtörvényt az 1997. évi műemlékvédelmi törvénnyel⁴ összhangban kell alkalmazni.⁵ Kimondja továbbá, hogy a nemzeti sírkerthez tartozó temetők (műemlékileg védett vagy a Nemzeti Kegyeleti Bizottság által ide sorolt temetők⁶) a nemzeti sírkert fennállásáig nem szüntethetők meg.⁷ A törvény értelmében létrejött a Nemzeti Kegyeleti Bizottság és a védelem egy új formája, a kegyeleti védelem is. A szervezet feladatai közé tartozik a nemzeti sírkerthez tartozó temetők meghatározása. A nemzeti sírkertbe sorolható, ezáltal kegyeleti védelemben részesíthető a nemzet életében jelentős szerepet játszott vagy kiemelkedő közéleti tevékenységet folytatott személyek sírja.⁸

A természetvédelmi törvény⁹ a temetőkkel, mint területileg védhető, kertépítészeti eszközökkel kialakított, sok esetben növényanyaguk miatt védelemre érdemes területekkel külön nem foglalkozik. Az épített örökség helyi védelmét szabályozó törvény¹⁰ szintén nem rendelkezik külön a temetőkről, de a települési önkormányzatok feladatai közé sorolja a helyi építészeti örökség védelmét, amelybe az arra érdemes sírkertek megőrzése is értelemszerűen beletartozik.

A műemlékvédelemmel foglalkozó hazai jogszabályok¹¹ közül az 1997. évi műemlékvédelmi

1 SELÉNDY 1972. 83.

2 Vö. MARJAI 1982. 17-20.

3 1999. évi XLIII. törvény a temetőkről és a temetkezésről

4 1997. évi LIV. törvény a műemlékvédelemről

5 1999. évi XLIII. törvény a temetőkről és a temetkezésről 2. § (3) bekezdés

6 A 2001. évi LXIV. törvény 100. § e) pontja értelmében a műemléki védelem alatt álló temetőket a továbbiakban nem sorolják a nemzeti sírkerthez tartozó temetők közé.

7 1999. évi XLIII. törvény a temetőkről és a temetkezésről 11. § (1) bekezdés

8 1999. évi XLIII. törvény a temetőkről és a temetkezésről 15. §

9 1996. évi LIII. törvény a természet védelméről

10 1997. évi LXXVIII. törvény az épített környezet alakításáról és védelméről

11 1881. évi XXXIX. törvény-cikk a műemlékek fenntartásáról, 1949. évi 13. számú törvényerejű rendelet a múzeumokról és műemlékekről, 1997. évi LIV. törvény a műemlékvédelemről, 2001. évi LXIV. törvény a kulturális örökség védelméről (KARTÁK KÖNYVE 2002.)

törvény a legkorábbi, amelyik a temetők megőrzését kihangsúlyozza, és védelmükkel külön paragrafus alatt foglalkozik. A törvény a műemlékvédelem sajátos tárgyai közé sorolja a temetőket, és a következőképpen rendelkezik róluk:

„(1) Műemléki védelemben kell részesíteni azokat a temetőket vagy a temetőknek azokat a részeit, amelyek a történelem, a vallás, a kultúra és a művészet sajátos kifejezői, illetve emlékei.

(2) A műemléki védelem célja az, hogy:

a) a kiemelkedő személyiségek sírjainak a megőrzése és gondozása biztosítva legyen;

b) a képzőművészeti, építészeti, vallás- és művelődéstörténeti jelentőségük miatt műemléknek minősülő síremlékek, síremlékcsoportok, sírépítmények (a továbbiakban együtt: síremlék), valamint a temetők más fontos elemei eredeti helyükön fennmaradjanak.

(3) A (2) bekezdésben foglaltak figyelembevételével műemléki védelemben részesíthető:

a) a temető egész területe;

b) a temető körülhatárolt területrésze;

c) a síremlék;

d) a temető egyéb tartozéka, illetőleg eleme.

(4) Műemléki védelem alatt álló temető

(temetőrész) felszámolására engedély nem adható.¹²

A 2001. évi kulturális örökségvédelmi törvény¹³ szintén a műemlékvédelem sajátos tárgyai között foglalkozik a temetők és a temetkezési helyek kérdésével. Szövege nagyon hasonlít az 1997-es törvény megfogalmazásához, lényegi eltérés nincs köztük. Különbség csak a (2) bekezdés elhagyásából adódik, amelynek a) pontjában leírtak az időközben elfogadott temetőtörvény értelmében már a Nemzeti Kegyeleti Bizottság hatáskörébe tartoznak. A (2) bekezdés b) pontjának elhagyásával – sajnálatos módon – a törvény a továbbiakban nem rendelkezik a műemlékileg védett temetők helyben történő megővéséről, de területi védelem esetén ez amúgy is egyértelmű. Az új törvény szövege így hangzik:

„(1) Műemléki védelemben kell részesíteni azokat a temetőket vagy a temetőknek azokat a részeit, amelyek műemléki értékei a magyar történelem, a vallás, a kultúra és művészet sajátos kifejezői, illetve emlékei.

(2) Műemléki védelemben részesíthető:

a) a temető egész területe;

¹² 1997. évi LIV. törvény a műemlékvédelemről, 18. §

¹³ 2001. évi LXIV. törvény a kulturális örökség védelméről

3. kép: Védett népi sírok
a telkibányai református
temetőben (szerző felvétele)

- b) a temető körülhatárolt területrésze;
c) a síremlék, síremlékcsoport, sírépítmények;
d) a temető egyéb tartozéka, illetőleg eleme.

(3) Műemléki védelem alatt álló temető (temetőrész) felszámolására engedély nem adható.¹⁴

Az örökségvédelmi törvény 2005. évi módosítása¹⁵ – néhány kisebb fogalmi változtatáson túl¹⁶ – nem tartalmaz a temetők védelemére vonatkozó módosításokat.

MŰEMLEKI ELVEK

 ENT idézett, 2001. évi kulturális örökségvédelmi törvény alapján a műemléki értékkel rendelkező temetőket kell védelem alá helyezni. A törvény megfogalmazása szerint műemléki érték „minden olyan építmény, kert, temető vagy temetkezési hely, terület (illetve ezek maradványa), valamint azok rendeltetésszerűen összetartozó területe, együttese, rendszere, amely hazánk múltja és a közösségi hovatartozás-tudat szempontjából kiemelkedő jelentőségű történeti, művészeti, tudományos és műszaki emlék; alkotórészeivel, tartozékaival és berendezési tárgyival együtt”.¹⁷ A műemléki érték a meghatározás alapján meglehetősen szubjektív fogalomnak tűnik, a pontosításban neves műemlékvédelmi szakemberek hasonló témában írt munkái segíthetnek.

Alois Riegl megfogalmazása szerint egy műemlék emlékértékekkel és jelenértékekkel rendelkezhet. Az emlékértékeket három csoportba sorolja, úgy mint régiségérték, történelmi érték és szándékos emlékérték. A jelenértékek lehetnek használati érték és művészeti érték, ezen belül újdonságérték és viszonylagos művészeti érték.¹⁸ Vetítsük most mindezeket a fogalmakat a temetők témakörére!

Vitathatatlan, hogy régi temetőink rendelkeznek régiségértékkel, hiszen a múlt századi vagy még régebbi sírkövek mindannyiunkban a letűnt idők érzetét keltik. Sírkertjeink történelmi értéke is egyértelmű, az emberi alkotótevékenység egyes területeinek (pl.: temetkezési szokások, kőfaragó technikák stb.) fejlődési lépcsőfokait képviselik maguk a sírkövek, de a temető egésze egyaránt. A temető rendeltetésénél

fogva szándékos emlékértékkel is rendelkezik, emléket állít a földi életből távozott személyeknek, ezáltal a földi halhatatlanságot hivatott jelképezni. Itt emléthetjük meg hazánk nagyjainak nyughelyeit, amelyek felhívják a következő generációk figyelmét őseik tiszteletére, és egyúttal „szándékos” emléket állítanak a kiemelkedő személyiségeknek.

A jelenértékek körébe tartozó használati érték a műemlék gyakorlati használatából következik. Azok a temetők, amelyekbe még napjainkban is temetnek, egyértelműen rendelkeznek használati értékkel, de a tágabban értelmezett használati lehetőségekből következik a felhagyott temetők használati értéke is. Újdonságértéke régi temetőinknek nincsen, de viszonylagos művészeti értéke lehet, amennyiben a mai művészetakarásnak megfelelő sajátos szemlélettel, szín- vagy formahasználattal rendelkeznek. Alois Riegl műemléki értékcsoportosításának áttekintése után bátran állíthatjuk, hogy hazánk régi temetői számos esetben rendelkeznek műemléki értékkel, így műemléki védettségük indokolt lenne.

Peter Goodchild a történeti kertek értékelésének elméleti modelljét állította össze, amelynek során történeti helyszínekre vonatkozó érték kategóriákat állapított meg. A történeti kertek és parkok esetén – az értékelés szintjén a temetők is ide sorolhatóak – elsődlegesen történeti, esztétikai, kertészeti és társadalmi használati értékeket, másodlagosan ökológiai és régészeti emlékeket határozott meg.

Egy helyszín történeti értéke adódhat a tájépítészeti tervezés kiemelkedő minőségéből, egy jelentős tervező adott helyen betöltött szerepéből, vagy a terület történeti személyekhez, eseményekhez fűződő kapcsolatából, esetleg a környező tájjal, városszövettel együtt jelent értéket a kert. A történeti érték használata során fontos tisztázni, hogy milyen korú helyszínek tekinthetőek történetinek. Peter Goodchild a Nagy-Britanniában használt „30 éves ökölszabályt”¹⁹ említi. Magyarországon az 1830-nál régebbi sírkövekkel rendelkező temetőket a Kulturális Örökségvédelmi Hivatal automatikusan védelem alá helyezi.²⁰

Az esztétikai érték egy meglehetősen szubjektív érték kategória, amelyet a mai ember

¹⁴ 2001. évi LXIV. törvény a kulturális örökség védelméről, 37. §

¹⁵ 2005. évi LXXXIX. törvény a kulturális örökség védelméről szóló 2001. évi LXIV. törvény módosításáról

¹⁶ Temetők és temetkezési helyek helyett a továbbiakban Temetők és temetkezési emlékhelyek a paragrafus címe. (2005. évi LXXXIX. törvény, 42. § i) pont)

¹⁷ 2005. évi LXXXIX. törvény a kulturális örökség védelméről szóló 2001. évi LXIV. törvény módosításáról, 7. §

¹⁸ RIEGL, 1998. 7-47.

¹⁹ A jelenlegi évszámól 30-at kivonva kapjuk.

²⁰ KÖH védetté nyilvánítási irányelvei

4. kép: Összegyűjtött régi sírkövek az agárdi temetőben (szerző felvétele)

szemszögéből kell vizsgálni. A kertészeti érték meghatározásához a helyszín szakszerű botanikai felmérésére van szükség. A társadalmi használati érték, vagy más néven a terület közfunkciója a jelenlegi használat alapján vizsgálható, így hasonlít Alois Riegl használati érték meghatározásához. A közfunkció értéke a megközelíthetőségből, a látogathatóságból és az „élmény minőségéből” (infrastruktúra, esztétika, fenntartás, kapcsolat a látogatókkal, helyszín bemutatása) adódik össze.²¹

A két szakember értékelési szempontjai – lényegében – hasonlóak. Mindketten figyelembe veszik a helyszín korát, a jelenlegi használatot és a művészeti színvonalat, illetve az élő növények alkotta helyek esetében ehhez adódik még a növényzet értéke. A hazai temetőállomány számos darabja rendelkezik korából fakadóan történeti értékkel, míves sírköveinek köszönhetően művészeti értékkel. Sok esetben botanikai értékek is találhatóak benne, illetve funkciójából adódóan társadalmi értéke sem kérdéses. Bármely szakember által felállított értékelés esetén számos hazai sírkert lenne méltó a megőrzésre.

A Kulturális Örökségvédelmi Hivatal munkatársai is felállították a maguk értékelési szempontjait, amelyeket védetté nyilvánítási elvekként fogalmaztak meg. A védetté nyilvánításkor figyelembe veszik az emlék korát, a létrehozásában megnyilvánuló közösségi akaratot, az emlék egyediségét vagy tipikusságát, létrehozásának építéstechnika-történeti vonatkozásait, az emlék és környezetének összefüggését, a hozzá kapcsolódó különleges eszmei-szellemi vonatkozásokat, erősen átalakított emlék esetén egyes részleteinek fentiekben felsorolt értékeit és az emlék védett vagy védendő együtteshez való tartozását.²² Az irányelvek figyelembe vételével állítható, hogy a hazai temetőállomány számos darabja lenne méltó a műemléki védelemre, akár területét tekintve is. Az elvi háttér áttekintése után a temetők területi védelmének gyakorlati megvalósulását is megvizsgáltuk.

²¹ GOODCHILD, 2003. 214-215.

²² KÖH védetté nyilvánítási irányelvei

5. kép: A helyi védelem alatt álló öcsödi zsidó temető (szerző felvétele)

TERÜLETILEG VÉDETT TEMETŐK

Az örökségvédelmi törvény négy csoportba sorolja a műemléki védelemben részesíthető temetőket, illetve temetőelemeket:

- a temető egész területe;
- a temető körülhatárolt területrésze;
- a síremlék, síremlékcsoport, sírépítmények;
- a temető egyéb tartozéka, illetőleg eleme.²³

A 2001 decemberében készült országos műemlékjegyzék áttekintése után²⁴ egyértelműen kiderül, hogy a törvény c) és d) pontjaihoz tartozó temetőelemek hazánkban nagy számban védettek, míg az a) és b) pontokhoz tartozó területi védettséggel rendelkező temetők, illetve temetőrészek csak igen kis számban találhatóak az országban.

A műemlékjegyzék alapján készített – a törvény csoportosítását alapul vevő, de kicsit módosított – összesítés ugyancsak bizonyítja a területi védelem hiányát. A módosított csoportosítás a következő:

- temető, temetőrész (több síremlék együttesen védve valódi területi védelem)

- síremlék, kriptá, mauzóleum, sírkápolna
- temetőben álló építmény (kapcsolatban van a temetővel): temetőkápolna, kápolna, templom, templomrom, harangtorony, kálvária, temetőkereszt, ravatalozó, temetőcsőszilak, kapu, fal vagy kerítés, szobor stb.

- temetőben álló építmény (nincs kapcsolatban a temetővel), pl.: római kori castrum maradványai

A területi védelmet magába foglaló első csoportba mindössze 34 db temetőkert tartozik, ami a hazai települések számát (kb. 3200) viszonyosként tekintve igen alacsony (1. kép). Ha figyelembe vesszük, hogy ebbe a csoportba soroltuk a több síremlék együttes védelmét is, akkor a számarány tovább romlik.

Valódi területi védelemben²⁵ elsősorban már lezárt, izraelita temetők részesültek két ok miatt (2. kép). Egyrészt a zsidó vallás tiltja a temetők felszámolását, tehát fennmaradtak a régi, használaton kívüli sírkertek is. Másrészt a zsidó közösségek eltűnésével ezek a temetők ma már lezártak, tehát a további temetések és a védelem szempontjai nem ütköznek.

²³ 2001. évi LXIV. törvény a kulturális örökség védelméről, 37. § (2) bekezdés

²⁴ Kiegészítve a Kulturális Örökségvédelmi Hivatal honlapján (www.koh.hu) megtalálható listával, amely a 2001 óta védetté nyilvánított helyszíneket tartalmazza.

²⁵ Nem csak sírcsoportok, hanem a temető teljes területe védett.

A területileg védett temetők másik jellegzetes csoportját alkotják a népi sírjeleket őrző temetők, amelyek népi műemléknek is tekinthetők (3. kép). A műemlékek közül kizárólag a népi emlékek esetében megengedett a védett objektumok áttelepítése. A szabadtéri néprajzi múzeumokban az áttelepített sírjelekből az adott tájegységre jellemző „temetőket” alakítanak ki. A helyben megőrzött népi sírjelek területi védelem híján a műkö fedlapos, beton sírok között álldogálnak. Területi védelem esetén szabályozható lenne az új sírokra kerülő sírjelek kialakítása is.

A sírjelek áttelepítését nem védett temetőkben is alkalmazzák a jóhiszemű lokálpatrióták. Számos település temetőkertjében láthatunk a régi, értékes sírkövekből kialakított bemutatót, ami a művészi síremlékek megőrzésének szép gesztusa, de az esetleges későbbi területi védelem evvel lehetetlenné válik (4. kép). A lokális szinten jelentős temetők megőrzésére jó lehetőség a helyi védelem (5. kép). Hazánkban építészeti jelentősége miatt 104 db temetőkert, természeti értékei miatt pedig 5 db sírkert részesült helyi szintű területi védelemben, egyes temetőelemek pedig több száz temetőben védettek.²⁶

Az országos szintű műemlékvédelem és a helyi védelem alatt álló, területileg védett

sírkertek száma együttesen sem teszi ki a hazai temetők öt százalékát. A védelemre érdemes nagyszámú temetőkert és a valóban védett helyszínek kis száma közti ellentmondás különböző problémákra vezethető vissza. Az örökségvédelmi törvény értelmében védett temető felszámolására engedély nem adható, tehát nem lezárt, védett temető esetén a további temetések igen bonyolulttá válnak. A temető bezárása esetén viszont annak hasznosítása válik kérdésessé. Egyes esetekben megfelelő lehet a sírkert kegyeleti parkká alakítása, illetve a hely megtöltése olyan új funkciókkal, amelyek nem ütköznek az eredeti rendeltetéssel.

A fentiek alapján megállapítható, hogy bár a magyarországi temetők közül alig néhány kapott eddig területi védelmet, ennek létjogosultságát nem kérdőjelezhetjük meg, és számuk további gyarapítása lenne szükséges. A műemlékvédelem keretein belül a területi védelem jogi lehetőségei megvannak, de a gyakorlati megvalósítás még nehézségekbe ütközik, ezért a megőrzésre érdemes sírkerteket számos esetben a gondolatlan átalakítás vagy a teljes felszámolás veszélye fenyegeti.

²⁶ Az építészeti örökség helyi védelmének országos adatbázisa és TARDY 1996. alapján

Summary

 THE PROTECTION of national graveyards and their status having been declared protected became an urgent task in the second half of the 20th century when burial rites changed significantly. The standardized development of new graveyards clashing with local heritage did not favour the subsistence of previous burial forms. As a consequence, the majority of contemporary cemeteries have been built in the style of recent decades, however, despite of it old graveyards having preserved traces of old times could still be found throughout the country, which are worth increased protection.

Cemeteries can also be declared protected by many principles, i.e. by nature conservation, cultural heritage protection, or veneration. Nevertheless, the number of protected graveyards being declared protected in different ways is very humble. To put it more subtly graveyards rarely get territorial protection extended over their whole territory retaining subtleties. In many more cases a certain part of the cemetery, either tombstones or a chapel, perhaps an avenue, becomes protected. Not only is the whole structure preserved by territorial conservation but also in a given case it preserves the visible traces of landscape architecture composition and former burial rites.

Among the different forms of conservation just the protection of historic monuments goes in every detail when trying to preserve the national graveyards territorially. There is no cemetery under national protection. Though there are some graveyards under local protection because of their natural value but in most of them just one or another element is protected. They could also get local protection because of their architectural value but just a little part of them is protected territorially. Veneration protection refers in advance to certain famous persons' tombs thus generally insuring the security of one or two tombstones.

Among the national rules concerning the protection of historic monuments the Act LIV/1997 was the first to emphasize the conservation of graveyards, and it listed them among the specific objects of the protection of historic monuments. The Act LXIV/2001 on the Protection of the Cultural Heritage also deals with the problem of cemeteries and burial sites among the specific objects of the protection of historic monuments. There are no essential divergences concerning the articles of the acts. Neither does the No.LXXXIX/2005 modification of the Protection of the Cultural Heritage Act contain significant modifications concerning the territorial protection of cemeteries.

According to the principles of pronouncement to be protected by The Office for the Defence of Cultural Heritage (Kulturális Örökségvédelmi Hivatal) cemeteries being in possession of tombstones made earlier than 1830 are under protection automatically, but the whole territory of the cemetery could be protected just for good reason. After surveying the Register of Listed Monuments we can state that there are altogether just a few dozen cemeteries which have got the national protection of historic monuments for their whole territory. One of the reasons of it is that in case of protected, not yet closed cemeteries further burials become too complicated or after closing down their further utilization becomes uncertain.

Irodalom

GOODCHILD, Peter: Történeti kertek és parkok értékelése – az angol elmélet. *Műemlékvédelem*. 2003. 3. p. 213-218.

KARTÁK KÖNYVE (Román András szerk.) Budapest, 2002.

MARJAI Márton: Temetők műemléki védelme. *Műemlékvédelem*, 1982. 1. p. 17-20.

ORSZÁGOS MŰEMLÉKJEGYZÉK, KÖH, 2001. december.

RIEGL, Alois: Művészettörténeti tanulmányok, Budapest, 1998. p. 7-47.

SELÉNDY Szabolcs (szerk.): Temetőkert Budapest, 1972.

TARDY János (szerk.): Magyarországi települések védett természeti értékei Budapest, 1996.

1996. évi LIII. törvény a természet védelméről (www.complex.hu)

1997. évi LIV. törvény a műemlékvédelemről (KARTÁK KÖNYVE)

1997. évi LXXVIII. törvény az épített környezet alakításáról és védelméről (www.complex.hu)

1999. évi XLIII. törvény a temetőkről és a temetkezésről (www.complex.hu)

2001. évi LXIV. törvény a kulturális örökség védelméről (KARTÁK KÖNYVE)

2005. évi LXXXIX. törvény a kulturális örökség védelméről szóló 2001. évi LXIV. törvény módosításáról (www.complex.hu)

Az építészeti örökség helyi védelmének országos adatbázisa (teir.vati.hu/pages/helyived/index)

KÖH védetté nyilvánítási irányelvei (www.koh.hu)

2001. óta műemlékké nyilvánított objektumok és területek listája (www.koh.hu)

